

**Pnina Lahav – Judgment in Jerusalem:
Chief Justice Simon Agranat and the Zionist Century**

מאת

סיליה וסרשטיין פסברג*

ספר זה הוא יחיד במינו בנופה של הספרות המשפטית הישראלית. זו פעם ראשונה, יש לנו סיפור חייו של שופט ישראלי, הקושר בין פועלו השיפוטי לרקעו המשפחתי, החינוכי והאידיאולוגי מתד ולסביבה החברתית, הפוליטית והאידיאולוגית שבה הוא שפט, מאידך. אולם יש בו עוד הרבה מעבר לכך, שכן באמצעות סיפור החיים, נפרסת לפנינו מפה אדירה של תולדות המשפט הישראלי, מפה שציוני הדרך וההצטלבויות שבה הם ציוני דרכה של המדינה ושל הציונות. הספר מעמיק את ההבנה המשפטית, מרחיב את הדמיון המשפטי, ומעשיר את הזיכרון המשפטי. הוא מעורר למחשבה על העשייה השיפוטית, ועוד יותר מכך – על ישראל ועל ציונות. על כן, פרסומו בתרגום עברי¹ הוא אירוע מרגש בחיי המשפט הישראלי. שלא כרוב ספרי המשפט המתפרסמים, ספר זה ייקרא מתחילתו ועד סופו – לא בהכרח בהסכמה – אך בריתוק ובהנאה. שמעון אגראט נולד ב־Louisville שב־Kentucky בשנת 1906 – שנתיים בלבד לאחר שהוריו היגרו לארצות הברית מרוסיה. הוא גדל בשיקגו, שם רכש השכלה הומאנית בהסטוריה ובפילוסופיה, ולאחר מכן השכלה משפטית. מיד עם סיום לימודי המשפט, בשנת 1930, הוא עלה לארץ ישראל. בשנת 1940, לאחר שהשלים את הסטאז' ועסק תקופה קצרה בעריכת דין, הוא התמנה לשופט בבית משפט השלום המנדטורי בחיפה. משם קודם ב־1948 לנשיא בית המשפט המחוזי בחיפה, וכבר ב־1949, לבית המשפט העליון של מדינת ישראל, בו ישב בדין, כשופט מן השורה – במשך 16 שנה, וכנשיא – במשך 11 שנה, עד לפרישתו ב־1976. עד היום, הוא אחד משני השופטים הבודדים בבית המשפט העליון, שנולדו, גדלו והתחנכו באחת מארצות המשפט המקובל (ה־Common Law).

* פרופטור חבר, האוניברסיטה העברית בירושלים.

1 הספר יצא בעברית, בהוצאת עם עובד, תחת השם: פ' להב ישראל במשפט – שמעון אגראט והמאה הציונית (תשנ"ט).

הוא נחשב לאחד מגדולי שופטיה של מדינת ישראל. רשמו טבוע כמעט בכל תחום של המשפט וסגנונו האופייני מוכר לכל משפטן. רבים מבין מאות פסקי הדין שהשתתף בכתיבתם מהווים אבני דרך בראשיתו של המשפט הישראלי. נוספה על פעילותו בבית המשפט גם פעילות ציבורית: הוא יושב ראש בשורה של ועדות שעסקו בסוגיות פוליטיות מרכזיות: ועדת החקירה לרצח ברנדוט (1950), ועדה שבדקה את סמכויותיו של היועץ המשפטי לממשלה (1962), ועדת אגרנט שחקרה את האירועים שהוכילו למלחמת יום הכיפורים (1974). סיפורו האישי הוא סיפורה הנפשי של הציונות; סיפורו המקצועי הוא סיפורו הנפשי של המשפט הישראלי.

הוריו של אגרנט ברחו מפורענויות רוסיה בתחילת המאה ומצאו מקלט בארצות הברית. כבר אז היה אביו ציוני נלהב, שגם בביתו החדש המשיך ללמד עברית ולהיות מעורב בתנועה הציונית. למרות הקשיים הכלכליים, הוא גם התעקש לרכוש מקצוע, ונהיה רופא שיניים, בתקופה שבה רוב המהגרים הסתפקו במקצועות לא אקדמיים. למרות ההצלחה המקצועית, המשפחה לא התבוללה בשגשוג האמריקאי, ושמרה על זהותה היהודית – פחות בזכות הויקה למסורת מאשר בזכות מעורבות אידיאולוגית ציונית. אידיאולוגיה זו היא שהביאה את המשפחה כולה לעלות לישראל שמונה עשרה שנה לאחר שהגיעו לתופי המבטחים של אמריקה.

סיפור עלייתם מרתק. בתוך שלושה חדשים הם הספיקו לעלות לארץ ולהתכונן לירידה בחזרה לארצות הברית, ממנה עלו שוב, ובהצלחה, כעבור שבע שנים נוספות. קשה להכין את הירידה הורוזה; קשה גם לתאר את חייהם לאחר שובם לארצות הברית. אולם אין כל ראייה לכך שתקופה זו היתה פחות מוצלחת עבורם מאשר התקופה שלפני עלייתם הראשונה. סיפור חייו של אגרנט אינו מזכיר לא תחושות של זרות בארצות הברית, כמהגר או כיהודי, לא תחושות של קיפוח או תסכול מקצועי, ולא חוויות אנטישמיות. אדרבא, כל הסימנים מגלים התאקלמות מהירה וקלה והזדהות עם ארצות הברית. בקיאותו של אגרנט השופט פורטי מלחמת האזרחים האמריקאית והתלהבותו הרבה למשחק הבייסבול – שתי התכונות האופייניות כל כך לילד אמריקאי – הן אך ראייה אחת לכך. על כן, קשה עוד יותר להבין את עלייתם בשנית. המשקיף של היום עומד משתומם נוכח עומק המחויבות שבכוחה להניע משפחה שלמה – שחוותה הן את עושקו של העם היהודי בגולה והן את החירות של יהדות ארצות הברית – להקדיש את חייה לעשייה ציונית בגלות ולהגשמתה בארץ ישראל.

אגרנט עצמו מצויר כנער רציני ואינטלקטואלי, ששולחב מאידיאלים חברתיים וציוניים. משיכתו לעיסוק אידיאולוגי ולויכוח פוליטי מודגשת בספר הרבה יותר מאשר משיכתו לכייסבול. הוא העמיק בחשיבה ובפעילות ציבוריות וציוניות הן בתור תלמיד בבית הספר והן באוניברסיטה: השתתף בהתלהבות בדיונים על בעיות חברתיות ופוליטיות של השעה, היה פעיל נמרץ בתנועת נוער יהודית, יזם וערך עיתון ציוני (שרק מהדורה אחת ממנו ראתה אור). הוא התפלמס בעל-פה ובכתב על דרכה של התנועה

הציונית, על אופי החברה החדשה שתקום בארץ ישראל ועל האפשרות להיות ציוני ואמריקאי. כל מעייניו, כל שאיפותיו ותכניותיו כוונו אל חיים למופת בארץ ישראל. גם ההחלטה ללמוד משפטים מוצגת כהחלטה ציונית, שהביאתו לדחות מלגה שהוצעה לו להמשיך בלימודי ההסטוריה, ולהעדיף על פניה רכישתו של מקצוע שבאמצעותו יוכל לתרום למאמץ הציוני. במכתן גדול נוסף עמדה מחוייבותו של אגרנט, כאשר החליט, עוד לפני קום המדינה, לקבל הצעה לעלות לכס המשפט, מה שחייב אותו לקבל אזרחות ארצישראלית. צעד זה היה כרוך בויתור על האזרחות האמריקאית, בתקופה שבה אזרחות זו היתה משאת נפשם של רוב יהודי העולם, וכאשר הקיום היהודי – הלאומי והאישי – בארץ ישראל לא היה מובטח. מחוייבותו העמוקה של אגרנט לציונות אוטופית, שראתה בתקומתה של מדינה ליהודים אפשרות לבנות חברה טובה יותר, שתהווה אור לגויים, היא התכונה המאפיינת אותו בתיאור זה של צעירותו ותחילת דרכו. יש גם צוהרים לחייו האישיים, שמאפשרים לנו לראות מעבר לאידיאליסט, אל האדם. אנו חווים איתו את הלם האור הים תיכוני המסנוור שמכה בכל מי שעולה מהמערב, ואת הלם המפגש עם אנרחות הלימוד וההתנהגות החופשיים בבית הספר בארץ ישראל; מתוודעים אל עקשנותו לדבר אנגלית בבית בתקופת עלייתו הראשונה – עקשנות משונה במי שהיה ציוני נלהב כל כך ושחיי אביו הוקדשו להוראת העברית. אנו שומעים בהפתעה ובאהדה על אכזבתו מהמפגש הראשון עם לימוד המשפט, על ציוניו הלא מזהירים בתחום נבחר זה, על כשלוננו בבחינות לשכת עורכי הדין ב-Illinois, ועל רכישת אקרה לקראת עלייתו מיד לאחר שעבר את הבחינה בהזדמנות הבאה. אנו פוגשים דרכו דמויות מוכרות מראשית המדינה – ביניהם השופט משה נדרוי, שעד למינויו של אגרנט היה השופט היהודי היחיד בבית משפט השלום בחיפה, ושעמו הגן אגרנט על הזכות לכתוב פסקי דין בעברית בזמן המנדט. אנו חשים את תסכולו נוכח נסיונותיו הכושלים להשתלב בעשייה הציונית הציבורית בארץ ישראל, ונוכח חייו של עורך דין פרטי. אנו עדים למעורבותו המקצועית בהגנה על עולים בלתי חוקיים, ולסירובו לאפשר לייחוס המשפחתי של אשתו לשמש מנוף למינוי שיפוטי ראשון כשהדבר הוצע לו. אנו קופאים יחד עמו מול קורבן של ירי ברחוב, שאיש אינו נחלק לעזרתו, ואנו שותפים לכובד הזיכרון. אנו מזדהים עם פיזור הנפש שהשתרע עליו, כאשר ניסה להתמודד עם עבודתו השיפוטית בעוד בנו לוחם במלחמת יום הכיפורים ונפצע. גם את הקרע הנצחי בין אהבתו לבית נעוריו מזה ולבית בחירתו מזה אנו חשים, באמצעות סיפור נסיעתו הראשונה לארצות הברית, לאחר 24 שנה בארץ ישראל, כשופט בית המשפט העליון של מדינה חדשה – כאשר הוא מכריז על עצמו בפני מלצר כזר שאינו יודע כמה מקובל להשאיר כדמי שתייה. אנו כואבים יחד עמו את כאב הביקורת שספג עקב דו"ח ועדת אגרנט, ואת אכזבתו ביומו האחרון בבית המשפט העליון כאשר הטקס שהוא קיים לשופטים שפרשו בתקופת נשיאותו לא קיים עבורו. באלה הוא

מצטייר לא כאדם גדול, לא כ"ציוני" או כ"משפטן", אלא כאדם, שניתן לחוות יחד עמו ובאמצעותו תקופה והווי שמעטים יכולים עוד להעיד עליהם.

אולם ביוגרפיה של שופט איננה מתעניינת בפרטי חייו האישיים או בתיאור הווי חייו בלבד, אלא מאירה את האופן שבו הוא השפיע על המערכת שבה פעל, ואת מה שהשפיע עליו ועיצב את השקפת עולמו. ואכן, עיקר הספר מוקדש לחייו האינטלקטואליים.

אופיו הלמדני, יכולתו לראות את שני צדדיו של כל ויכוח ומחוייבותו לצדק חברתי התאימהו לתפקיד השיפוטי, ומסבירים את אופי הכרעותיו ואת סגנון כתיבתו. רצונו לגשר על פני מחלוקות וגישתו האוטופית הרחיקו אותו באופן טבעי מפורמליזם משפטי והובילו אותו באופן טבעי אל שיטת איוון האינטרסים, המקובלת כל כך היום. פסקי הדין שלו היו ארוכים – גדושים במקורות, באסמכתאות ובהסברים. בכך הם תרמו לרמתו הגבוהה של השיח המשפטי השיפוטי בשנות המשפט הראשונות בישראל והעשירו את הספרות וההגות המשפטיות. אולם הם התאפיינו פחות בציטוט מתוך ויכוחים אקדמיים ועיוניים מהספרות האנגלו-אמריקאית ובסיכומם מאשר בכך שהויכוחים ניהלו בתוך פסק הדין גופו, בין אגרנט ההוגה לבין עצמו, עד להכרעתם בידי אגרנט השופט. קורא תמים היה מתרשם שקיום הויכוח הוא המסלול שדרכו עבר אגרנט כדי לגלות את התשובה הראויה. ברם, באחד מרגעי הכנות המקסימים שבספר, אנו לומדים שאגרנט תמיד ידע מראש, לפני שהתחיל לכתוב פסק דין, מה תהיה התוצאה. הוא מעולם לא התחיל לכתוב מתוך רצון לראות לאן ייגרר על ידי העובדות. הוא ראה בסגנון מיוחד זה לא דרך להגיע לתוצאה, ולא דרך לשכנע את הצדדים או הקוראים, אלא דרך לשכנע את עצמו בנכונות ההחלטה שלפי דבריו, הוא כבר החליט.

עיקר הדיון שבספר נסוב סביב החלטות בודדות מתוך מאות פסקי הדין שבכתיבתם השתתף, החלטות שנבחרו בשל חשיבותן הלאומית ובשל יכולתן לחשוף את מזגו השיפוטי של אגרנט, לאפיין את דרך חשיבתו, והכרעתו: והעיקריות שבהן – קול העם, מנדלברוט, גרינוולד, אייכמן, ירדור ושליט.

קול העם ומנדלברוט הן החלטותיו הידועות ביותר, והם שני פסקי הדין שאגרנט עצמו ראה כהחלטותיו החשובות. בראשון, כידוע, הוא הניח יסודות אידיאולוגיים, אינטלקטואליים ומשפטיים – ואת בהיעדר חוקה כתובה – לגבולות השלטון ולחופש הביטוי כאחת מזכויות האזרח היסודיות. בשני, הוא ייבא לתוך המשפט הפלילי הסטטוטורי הגנה שלא היתה בו – ההגנה של דחף לאו בר כיבוש. תרומתם של שני אלה, על רקע תורת הזכויות של Hohfeld, שאגרנט שילב לתוך השיח המשפטי הישראלי בפרשת פודמסקי, איננה רק בשינויים המהותיים שהכניסו למשפט והאפשרויות שאלה פתחו, אלא בגישה שהחלטות אלה הציעו לעשייה השיפוטית. אגרנט הציג בפני המשפט הישראלי חלופה לפורמליזם – אפשרות לראות את המשפט כחלק חי ונושם של החברה ולא כמערכת כללים קפואה, אפשרות לראות את השופט כשותף פעיל וגלוי ביצירת

המשפט ובעיצוב החברה, אפשרות לשאוב השראה מהכרזת העצמאות ומערכים פוליטיים-חברתיים לבר-משפטיים.

אגרנט מצטייר בהחלטות אלה, כבהתנגדותו העמוקה והגמרצת לעונש מוות, כליברל וכאוניברסליסט, כאידיאליסט וכחדשן. פרופסור להב מציינת שהוא התאכזב מקצב ההתקדמות של החוקה, והיא מציירת אותו כמי שפסקי דין אלה היוו לו הזדמנות לקדם את מאווי האידאולוגיים. היא מקשרת בין תעוזתו ותפיסתו השיפוטיות ובין חינוכו המשפחתי כציוני אוטופי מחד, וחשיפתו בימי חינוכו המשפטי האמריקאי לתורת המשפט הסוציולוגית מאידך. משניהם שאב אמונה באפשרות של שינוי, ומחוייבות לחברה טובה יותר.

גם בפרשות גרינוולד ואייכמן להב מזהה את מחריכותו של אגרנט לרעיונות חדשניים. בפרשת גרינוולד, הוא הטיל ספק ביכולת בית המשפט להגיע לחקר האמת ההיסטורית. להב רואה בכך צעד נועז לקראת ערעור האמונה בכל-יכולתו ובאובייקטיביות של בית המשפט, וביעילותה של השיטה האדברטרית. בפרשת אייכמן הוא שאף להגשים רעיונותיו האוניברסליים ולבסס את סמכותה השיפוטית והחקיקתית של ישראל בערכים בינלאומיים. להב רואה בכך נסיון לשחרר את תרבות המשפט הישראלי מיסודות קרתניים וצדקניים.

אולם פרשות אלה גם הכניסו אותו לעולם מושגים אחר לגמרי. האופוריה של הקמת המדינה והגשמתה הפורמלית של הציונות, והתחושה שניתן לעד לצעוד קדימה אל עולם חדש ויפה יותר, נטמאו בבור העמוק של עולם העבר – עולם בלא תקווה, עולם של סבל, שנאה ונקמה. תקופה זו מוצגת כתקופה מבגרת, מעייפת, ומפכחת, כתקופה שבה הציונות האוטופית הושפעה מציונות קטסטרופית, ושבה יצרו האוניברסליסטי ומחוייבותו לפרט נאבקו בזהותו האישית והלאומית. היא מוצגת כמבוא לעשור האחרון של אגרנט בכס השיפוט. עשור זה מתאפיין בתיאור זה בהססנות ובאבדן מנהיגות, בחוסר יכולת להביא לידי איחוד ואיחוי ובנסיגה מהאימון ביכולתו של בית המשפט, בערעור המחוייבות הבלתי מתפשרת לערכים אוניברסליים ובדעיכת התעוזה – באיפוק שיפוטי. כך מוסברת החלטתו בפרשת ירדור לסרב לאפשר לרשימת הסוציאליסטים הערבית להשתתף בבחירות, וכך מוסברת גם החלטתו להימנע מהחלטה בפרשת שליט ובפרשות מאוחרות יותר בנושא דת ומדינה. גם פה להב מצביעה על זרמים חברתיים ופוליטיים בחברה הישראלית, שבכוחם להסביר את השינוי שעבר על אגרנט, והיא מציעה קשר בין החלטות אלה ובין זרמים בחשיבה המשפטית האמריקאית – הפעם ה-*process jurisprudence*, שחזקו כולם את תפיסתו השיפוטית המאוחרת, שיש החלטות שבית המשפט אינו יכול להן, ושיש בעיות שהמשפט אינו יכול להן.

ניתוח זה של החלטות מרכזיות בחייו השיפוטיים של אגרנט חושף את מקורות השראתו, את השינויים הרעיוניים שעברו עליו – אולי כעל כל אדם – בשלבי חייו השונים ואת העושר האינטלקטואלי העצום שהוא תרם והחדיר למשפט הישראלי.

ביוגרפיה טובה איננה מספרת רק את סיפורו של איש – האישי או האינטלקטואלי; היא מאירה בסיפור חייו תקופה. היא סוג מיוחד של כתיבה היסטורית – כתיבה שחושפת את העבר לא בגללה את התפתחותם הכרונולוגית של מוסדות, ולא בפורסה שינויים פרטניים שעברו על רובדי משפט שונים, אלא בחודרה אל תוך חיי היום-יום עצמם. סיפורו של אגרנט מכניס את הקורא באופן מידי אל תוך מערבולת התקופה. הלבנטיניות של המשפט העותומאני והמנדטורי, עוצמת ההתרגשות וגודל האתגר שבהקמתה של שיטה משפטית במדינה חדשה, משברי הזהות של עם ישראל במדינתו – את כל אלה אנו רואים בעיני רוחנו באמצעות ספר זה.

בתיאור עבודתו של אגרנט כסטאז'ר, כעורך דין ואחר כך כשופט במערכת המנדטורית, מורגשת ההשפעה העותומאנית. אנו מועברים אל תוך המבוכ של שיטה משפטית שאין בה גישה כללית למקורות הדין, ושאינה מכירה דיני נזיקין או מס הכנסה, שיטה שבה השחיתות, ולא הצדק או ההשקעה המקצועית, מכריעה, ושבה שופט יהודי וצינוני הוא חלק מהשלטון שכנגדו לוחמים בני עמו. אולם תיאור זה מציע לנו גם מבט חטוף, כמעט בלתי נתפס, של שיתוף ושוויון בין ערבים ליהודים כמתדיינים, כעורכי דין וכשופטים. תיאורים אלה מצטרפים לאלה המופיעים בזכרונותיו של השופט פרומקין, דרך שופט בירושלים, ושל השופט אולשן, דין ודברים, לכדי רקמה חיה ורבגונית של המשפט והחברה המשפטית לפני קום המדינה.

אנו זוכים להארה מוחשית של אחד מרגעיו הראשונים של המשפט הישראלי – המעבר החד מהשיטה המנדטורית שהייתה אל השיטה הישראלית שטרם נהייתה. השופטים אגרנט ולנדוי מגיעים לעבודה בבית משפט השלום בחיפה שבוע ימים לאחר הכרות העצמאות, ומוצאים את דלתות בית המשפט נעולות. דרך עיניו של חברו השופט לנדוי, אנו צופים באגרנט כשהוא כועס כדלת בית המשפט כדי לפתחה לרווחה בפני הקהל והמדינה.

אנו חווים את תחושת המצור של ימיה הראשונים של המדינה בנסיעה לירושלים להשתתף בחנוכת בית המשפט העליון, לאורך הכביש המשובש שעובר דרך הארץ המחולקת והשסועה. אנו חשים את המבוכה הכללית בפרטים פרואזיים המעידים על דלות המשאבים: בזכות תפקידו, זכה שופט לטלפון, אולם על הקור המקפיא בבית המשפט העליון אי אפשר היה להתגבר בגלל מערכת החשמל המיושנת; לא היתה ספרייה משפטית ראויה; המחסור בנייר לכתיבת פסקי דין אילץ את השופטים לכתוב על גבם של טפטים בריטיים מימי המנדט; הדיו הזולה הכתימה את הכל. בעוד גילוי נוגע ללב, אנו לומדים שאת העורך מהוצאות הנסיעה שהוקצבו לאגרנט במסעו לארצות הברית ב-1953, במקום להוציא על עצמו, הוא ניצל לרכישת ספרים ודיו מאיכות טובה לבית המשפט.

אנו מתוודעים באופן אישי אל המציאות המערכתית המתוארת בספרו המפורט של אליקים רובינשטיין – שופטי ארץ – מציאות שבה חשיבותו של שלטון החוק ושל

המוסדות הקשורים בו לא הייתה הנחת יסוד מקובלת על הכל. הבנות מערכתיות ונהגים שלטוניים צמחו מתוך מאבקים, וגם מעמדו של היועץ המשפטי לממשלה בוצר רק כעבור כ-15 שנה. אף מעמדה של הרשות השופטת כרשות עצמאית וחיונית לא היה מובן מאליו: הסתייגותם של חוגים דתיים ואחרים משלטון החוק ומשלטונו של בית המשפט ניכרה כבר בימים הראשונים; מיקומו של בית המשפט העליון בירושלים לא היה סממן למרכזיותו, אלא להיפך, והצורך לציידו כיאות לא עמד בראש טולם העדיפויות; חקיקתו של חוק שיבטיח את עצמאות השופטים השתהה, והמינויים לבית המשפט לא התנהלו על פי עקרונות ברורים וידועים מראש.

פסקי הדין הנדונים בספר משמשים בהקשר זה מסמכים היסטוריים, החושפים את המציאות הקשה שיצרתם. בפריסה מרתקת של רקעם החברתי והפוליטי, להב משחזרת את חבלי הלידה של המדינה וצירי התבגרותה. אנו צופים בתהלוכה מדהימה של משברים, הממצים את המתחים העצומים שאפיינו את השנים הללו: במשפטים שנסכרו סביב הפקעת רכוש, שלילת החרות וסגירת עיתונים מסתמן המתח בין השלטון לפרט על אופי השלטון שיקום; במאבק על מקומו של היועץ המשפטי לממשלה ועל מקומה של המערכת המשפטית מצטייר המתח בתוך השלטון בין זרועותיו השונים; במשפטו של גרינוולד מתמצה המתח בין תפיסות שונות של מחויבות יהודית וציונית, בין שארית הפליטה שעברה את שואת הגלות ובין היהודים הישראליים; במשפט אייכמן מתגלה המתח בין מדינת ישראל העצמאית ובין הקהילה הבינלאומית שבתוכה היא רוצה להשתלב; בפרשת שליט נחשף המתח העצום בין ציונות ליהדות; בפרשת ירדור – בין הישות היהודית המדינית ובין הערכים שבתוכה. ארועים משפטיים אלה הם משברי זהות של המדינה, אבני דרך בהתבגרותה ובהתפכחותה.

כל מי שיקרא ספר זה יצא מועשר מזוית הראיה, מרוחב היריעה ומאוצר הגירויים האינטלקטואליים שבו. אולם רגישותה של להב למורכבותם של ארועים, של תחושות ושל תגובות, היא שמבליטה את הקטעים הצורמים המעטים שיש בספר. ביניהם, השוואתו של אגרנט לבן גוריון, הניתוחים הפסיכולוגיים – האישיים והלאומיים, הפרשנות החברתית והפרשנות המשפטית, והנימה שבמשפטים כגון – "The chapter of Jewish self-blame for the Holocaust had come to an end" (התותם את הדיון בפרשת גרינוולד) או "He would never be the same again" (בסוף פרשת אייכמן) עלולים כולם לעורר התנגדות. כך גם ייחוסן של תחושות וכוונות לאגרנט בלא שתמיד נהיך לקורא מה מקור הידע עליהן. האם אגרנט העיד על תחושותיו אלה, בזמן אמת או כדיעבד, או שמא להב שמעה עליהן מכלי שני או שלישי? המשקל שניתן לייחס לתיאורים כאלה שונה בהתאם למקור הדברים, ותכל שהוא אינו תמיד נמצא בטקסט או בהערות השוליים. גם כשמובאים מקורות לתחושותיו, לא כולם משכנעים: מכתב המחאה של אגרנט למכס על שומת המכס הגבוהה עבור מתנת בר המצוה שנשלחה לבנו איננו יכול להסביר ולו במעט את גישתו השיפוטית לרוחב סמכויות המינהל; צרות הנעליים שקנה בלא שיקול

דעת איננה סמל משכנע למצב רוחו הכללי. מאידך הרגישות למורכבות לעתים יוצרת בעיה הפוכה – שהמציאות הנדונה אינה ברורה. למשל, הבעיה המשפטית שמתעוררת בפסקי הדין איננה תמיד מוצגת באופן שקורא שאינו משפטן או שאינו מכיר את הפרשה יכול להבין בקלות. כך בדיון פרשת קסטנר, שבו קשה להפריד בין אשמו של קסטנר בעיני הציבור ובין היותו של גרינוולד הנחבצ במשפט. ניתן גם להצטער על כך שבספר ייחודי כזה המקיף מגוון נושאים כה רחב, אין ביבליוגרפיה מרוכזת שדרכה ניתן היה הן להעמיק את הקריאה בתחומים נבחרים והן ללמוד על המקורות ועל דרך המחקר.

אולם גם מי שמסתייג מהיבטים כאלה או אחרים של ספר מרהיב זה לא יתכחש לגודל תרומתו לתרבות המשפטית הישראלית. אין אלא להתפעל מיכולתה של להב להכיל בציור מרגש אחד תמונה כה עשירה וחיונית של חייו המשפטיים, הפוליטיים והגפשיים של עם שלם. ריבויים וחריפותם של משברים שעמם היה צורך להתמודד בתקופה קצרה כל כך, הוא שממחיש את הפלא של מה שנוצר: שיטה משפטית מתפקדת וטהורה במשטר דמוקרטי, עם שמוכן לתעל בעיות נפשיות לאומיות דרך המשפט במקום לפרוק עול, דור של שופטים שהתמודדו, וממשיכים להתמודד, ברצינות, ביצירתיות וביושר עם המכאוב והאתגר הבלתי פוסקים.

במובן זה, כותרת המשנה של הספר חושפת עוד מימד מרכזי של הספר – אין מדובר בו רק בשופט אגרנט, ואין מדובר בו רק במשפט הישראלי או במדינת ישראל. מדובר גם, ואולי בעיקר, בביוגרפיה של הציונות, שחייו האישיים והמקצועיים של אגרנט חפפה ונוהלו במסלולה. סיפור זה מלהיב. האידיאולוגיה שהפעימה לכבות השיגה הישגים אדירים. אולם סיפור זה הוא גם סיפור מרצין ומעציב. הביוגרפיה חושפת תולדות חיה של אידיאולוגיה ותולדות חייו של מי שמתמסר לה – להט אוטופי, הגשמה, ופכחון. השינויים שעברו על אגרנט בגישתו השיפוטית משקפים גם שינויים שעברו על הציונות במפגשים הקשים של האידיאל הממומש עם המציאות. כל אלה דיכאו את להט הנעורים והביאו להשלמה מאונס עם חלקיות ההישג. תחושת האכזבה המיוחסת לאגרנט בערוב ימיו היא אכזבתו של כל ציוני אוטופי, הגאה כמה שהושג והמצר על מה שהוחטא. על כן סיפורו של אגרנט, כסיפורן של מאה שנות ציונות ושל חמישים שנה למדינה, הוא ספור שמוחיר חותם נוגה – שניהם כאחד הם סיפורו של אבדן התום. חותם נוגה זה ניכר בעקיפין גם באירוניה שעליה מעידה המחברת במבוא, שסיפור זה, של המשיכה לציון וגלגוליה, נכתב בידי ילידת הארץ שהתגלגלה לסוף מערב.